

16.

KOMUNISTIČKA VLAST I PROFESORI BEOGRADSKOG UNIVERZITETA 1945-1954.

Dragomir Bondžić

Sažetak: U radu se analiziraju osnovni pravci i sumiraju rezultati državne i partijske politike prema univerzitetskim nastavnicima u Beogradu tokom prve decenije posle Drugog svetskog rata. Pored stalne kontrole i detaljnog praćenja života i rada nastavnika, povremeno su vršene represivne mere nad neposlušnim i neprijateljski nastrojenim nastavnicima, ali su kontinuirano činjeni i naponi da se „pridobije“ i „prevaspita“ veliki broj kolebljivih i neutralnih pojedinaca, u čemu su od početka 50-ih godina postizani sve veći rezultati.

Ključne riječi: Beogradski univerzitet, profesori, Komunistička partija Jugoslavije, nadzor, represija, „prevaspitanje“, kompromis

---

Po završetku Drugog svetskog rata nastavno osoblje Beogradskog univerziteta, uglavnom sastavljeno od građanski orijentisanih, komunističkoj ideologiji i revolucionarnoj praksi suprotstavljenih profesora, našlo se suočeno sa Komunističkom partijom Jugoslavije, koja je revolucionarnim prevratom preuzela totalnu vlast i počela da sprovodi svoje stavove u svim segmentima društva. Odnos Partije prema univerzitetskim profesorima tokom prvih posleratnih godina određivala je netrpeljivost proistekla iz ideoloških postavki, iskustva Sovjetskog Saveza i sopstvenog predratnog iskustva. Intelektualci, pa prema tome i univerzitetski nastavnici, bili su u očima komunista „kolebljivi“, „sumnjivi“, „nepostojani“ i „nedolučni“ individualisti, nesposobni za disciplinu i organizaciju. U isto vreme, ni profesori Beogradskog univerziteta nisu gajili simpatije prema Partiji i ideologiji marksizma-lenjinizma i samo nekoliko njih je otvoreno podržavalo predratni studentski revolucionarni pokret i delovanje komunista na Univerzitetu.¹

Međutim, odnos KPJ prema nastavnicima i njeno delovanje na Univerzitetu posle Drugog svetskog rata oblikovale su i objektivne društveno-ekonomske okolnosti i pragmatizam. Radilo se pre svega o potrebama nove vlasti za stručnim kadrom u izgradnji novog sistema i svesti o malobrojnosti stručnjaka, a naročito marksistički orijentisane inteligencije. Nedostatak visokokvalifikovanih stručnjaka je bio nasleđen još iz predratnog perioda, uvećan je ratnim stradanjima, a naročito je dolazio do izražaja prilikom pravljenja planova za

---

¹ Dragomir BONDŽIĆ, *Beogradski univerzitet 1944 – 1952*, Beograd 2004., 48.-49., 66.-67., 250.-251.

obnovu zemlje i formulisanja Prvog petogodišnjeg plana narodne privrede 1947.² Partijski organi su od početka bili svesni teške situacije i njoj prilagođavali načelni odnos i konkretne poteze prema univerzitetskoj inteligenciji. Istovremeno, i sami nastavnici su bili svesni (i vremenom su postajali sve svesniji) objektivnih istorijskih okolnosti, snage Komunističke partije i njenog neprikosnovenog položaja u političkom i društveno-ekonomskom poretku koji je izgrađivala, te su tome prilagođavali i svoje javno delovanje.

U svakom slučaju, javno delovanje, političko opredeljenje i ideološki stavovi, pa i privatni život svih nastavnika (kao i asistenata i studenata) bili su pod stalnom i strogom kontrolom vlasti. Ta kontrola je vršena preko Univerzitetskog komiteta KP i nižih partijskih organa na fakultetima, preko studentske organizacije (prvo Narodne studentske omladine osnovane januara 1946, a potom preko Saveza studenata Jugoslavije, osnovanog 1951. godine), zatim preko državnih organa, ministarstava zaduženih za visoko školstvo i nauku, i na kraju i preko organa i poverenika Uprave državne bezbednosti (UDB-e). Svi navedeni organi su na različite načine pratili život i rad svakog nastavnika ponaosob i prikupljali podatke o njihovom poreklu, životu i radu u prošlosti, školovanju, stručnim kvalifikacijama i sposobnostima, zalaganju u nastavi, odnosu prema studentima, političkim stavovima, privatnom životu, moralu, vrlinama i manama i odnosu prema novom sistemu i njegovim nosiocima.³

U dosijeu svakog nastavnika postojale su *karakteristike*, dokumenti koje su izrađivali partijski, fakultetski ili državni organi, uz pomoć i saradnju nastavnika i studenata komunističkih, lokalnih organa vlasti i policije. Karakteristike su sastavljane redovno do početka 50-ih godina i mada različite po datumu nastanka, obimu i autoru, bile su uniformnog sadržaja. Sadržale su osnovne biografske podatke (datum i mesto rođenja, poreklo, školovanje) i manje ili više detaljne podatke o ponašanju na Univerzitetu i u javnom životu pre rata, tokom okupacije te naročito posle rata i revolucije i o odnosu prema novom režimu. Pored biografskog dela, njihov sadržaj se može podeliti na stručno-nastavni, ideološko-politički i privatno-moralni.⁴

Stručno-nastavni deo je sadržavao ocene o stručnim kvalitetima pojedinca, ali i o zalaganju u nastavnom radu sa studentima, na predavanjima, vežbama i na ispitima. Formulacije su bile šablonske: „dobar stručnjak“, „loš stručnjak“ (pa čak i „stručna neznalica“!), „dobar stručnjak, ali loš predavač“, „zalaže se u radu sa studentima“, „prilazi studentima sa visine“, „ne radi na nauci“, „popustljiv“ ili „previše strog“ na ispitima itd. Mada su iznete ocene često bile neosnovane, pa su se ponekad i razlikovale u različitim karakteristikama, njihovo postojanje svedoči o ulozi partiji bliskih nastavnika koji su davali podatke o stručnom kvalitetu svojih kolega, i studenata, koji su prenosili sadržaj i kvalitet predavanja i ocenjivali odnos nastavnika prema njima. I u ovom segmentu je postojao ideološki nivo, tako da su nastavnici često optuživani da su „idealisti“ i da imaju „objektivistički“ pristup u nauci,

² U republičkom petogodišnjem planu razvitka privrede 1947. Beogradski univerzitet je imao veoma značajno mesto i zadatke u usavršavanju i primeni najnovijih dostignuća nauke, tehnike i tehnologije u razvoju privrede, a pre svega u školovanju potrebnog broja visokokvalifikovanih stručnjaka za realizaciju tih zadataka u praksi. Za ostvarenje tog cilja je pored materijalnih ulaganja i razvoja organizacije i nastave, bio neophodan i određen broj nastavnog i pomoćnog nastavnog osoblja, koji je od samog početka nedostajao. *Петогодишњи план развита народне привреде НР Србије у годинама 1947-1951*, Београд 1947., 52.-62., 91., 95.

³ Vidi: Ђорђе СТАНКОВИЋ, *Народна студентска омладина (Савез студената) 1945-1952*, Студенти и Универзитет 1914-1954, Београд 2000., 186.-208.; D. BONDŽIĆ, *n.dj.*, 238.-250.

⁴ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond Komitet za škole i nauku FNRJ, 315-5-13; AJ, fond Ministarstvo za nauku i kulturu FNRJ, 316-70; AJ, fond Savet za nauku i kulturu FNRJ, 317-67-92; Arhiv Srbije (AS), fond CK KPS, Agitprop komisija (AP), f. 45; AS, fond Beogradski univerzitet (BU), Dosijea nastavnika.

da ne primenjuju dijalektički-materijalizam u svojim predavanjima, da koriste isključivo zapadnu literaturu i zapostavljaju sovjetsku nauku, itd.⁵

Kroz niz fraza, floskula, stereotipnih formulacija, uglavnom neproverenih optužbi, ideološko-političkih kvalifikacija, u karakteristikama je predstavljano te ocenjivano političko delovanje i ideloški stavovi nastavnika pre, tokom i posle rata. Po političkom delovanju u vreme Kraljevine neki su smatrani „povučenim“, „nezainteresovanim“ i „politički neaktivnim“, drugi su ocenjivani kao saradnici i simpatizeri, a neki i kao pomagači KPJ i studentskog revolucionarnog pokreta, ali većinom su smatrani „reakcionarima“, „saradnicima vladajućih klika“ i „monarhofašističkog režima“, „prijateljima buržoazije“, „masonima“, itd. Posebno je posmatrano i ocenjivano ponašanje tokom okupacije, odnos prema okupatoru, saradnicima okupatora i NOP-u. Neki su otvoreno optuživani za saradnju sa okupatorom, „šurovanje sa Nemcima“, pomaganje jedinicama Draže Mihajlovića ili drugim formacijama u okupiranoj Srbiji, te su i nazivani „nedićevcima“, „ljotićevcima“ i „dražinovcima“. Bilo je i onih za koje je isticano da su pomagali NOP i odbijali saradnju sa okupatorom. Na kraju, davan je detaljan prikaz ponašanja posle rata i odnosa prema novom režimu. Pored pristalica i simpatizera, jedan deo nastavnika je smatran „oportunistima“ i „pritajenim neprijateljima“, a veliki broj njih i „otvorenim neprijateljima“ (ili „zakletim neprijateljima“) i protivnicima „nove stvarnosti“ i „izgradnje socijalizma“. Optuživani su za „kritizerstvo“, „apolitičnost“, „velikosrpstvo“, a neki i za „sabotaže“, špijunažu“ i „saradnju sa stranim službama“, nazivani su „grolovcima“ i „dražinovcima“, kritikovani zvog „nepoznavanja marksizma-lenjinizma“, nepohađanja kurseva dijalektičkog materijalizma i sastanaka sindikalnih i drugih masovnih organizacija, itd. Posle sukoba Jugoslavije sa Informbiroom 1948. uziman je u obzir i odnos nastavnika prema tom sukobu i pristalicama Informbiroa i stav prema Staljinu i Sovjetskom Savezu, sovjetskom društvu, kulturi, nauci, stručnoj literaturi.⁶

Na kraju, karakteristike su zadirale i u lični i porodični život nastavnika i davale moralne kvalifikacije i ocene. Mnogima je zamerano što je neko iz porodice tokom rata saradivao sa okupatorom ili pripadao četnicima Draže Mihajlovića, a za pojedince je bilo primedbi da su „oženjeni buržujkom“. Neki su optuživani da su popustljivi prema „studentkinjama ljubavnicama“, da su „alkoholičari“, „prepredeni“, „uobraženi“, pa čak i „moralne propalice“, „hohštapleri“, itd.⁷ Treba reći da su iznete ocene, i stručne i ideološko-političke i moralne, često bile proizvoljne, neproverene i neistinite, i nisu odražavale stvarnost već ideološku svest i pogled iz perspektive vladajuće partije i njene ideologije. Pored toga, treba istaći i da posledice stavova iznetih u karakteristikama nisu bile adekvatne težini optužbi koje su u njima iznošene, pa čak ni eksplicitnim predlozima o postupanju prema nastavnicima. Naime, na kraju karakteristike je uvek davan predlog kako treba postupati prema određenom nastavniku. I dok je ponekad, uz opasku o korisnosti nastavnika za razvoj novog sistema i „nezamenjivosti“ u nastavi, predlagan pragmatičan odnos i „iskorišćavanje“ u nastavi, često je u ideološkom zanosu predlagano „uklanjanje sa fakulteta“. Međutim, takvi radikalni saveti, kao što ćemo videti u daljem tekstu, nisu bili od presudnog uticaja na konkretne postupke vlasti prema nastavnicima.

Pored pojedinačnih karakteristika, partijski i državni organi su redovno pravili i izveštaje i analize o ukupnom ideološko-političkom stanju među nastavnicima pojedinih fakulteta

⁵ AJ, 315-5-13; AJ, 316-70; AJ, 317-67-92; AS, CK KPS, AP, f. 45; AS, BU, Dosijea nastavnika.

⁶ AJ, 315-5-13; AJ, 316-70; AJ, 317-67-92; AS, CK KPS, AP, f. 45; AS, BU, Dosijea nastavnika.

⁷ AJ, 317-67-92; AS, CK KPS, AP, f. 45; AS, BU, Dosijea nastavnika.

i celog Univerziteta. U ovim dokumentima su predstavljani odnosi u fakultetskim organima i nastavničkom kolektivu između pristalica i protivnika novog režima i mase kolebljivih, neopredeljenih pojedinaca, davana opšta ocena ideološko-političkog stanja na pojedinim fakultetima i ukazivano na konkretne pojave i pojedince i njihovo ideološko opredeljenje i ponašanje, odnos prema marksizmu-lenjinizmu i novoj vlasti. Uz imena nastavnika su stavljane kratke ocene stručnosti („dobar“ ili „slab“ stručnjak) i ideološko-političke podobnosti („član KP“, „ispravan“, „nepouzdan“, neprijatelj“), a pojedinci su nazivani „reakcionarima“, „idealista“, „iracionalistima“, „nacionalistima“, „šovinistima“, „masonima“, „stranim špijunima“, „izdajicama“, „buržujima“ i optuživani za nepoznavanje marksizma i sovjetske nauke, neprihvatanje „marksističke nauke“, neprijateljske istupe prema novim vlastima, itd. Posle sukoba sa Informbiroom 1948. godine uvedena je nova kategorija, „ibeovaca“, među koje su svrstavani nastavnici koji su podržavali odnos Informbiroa prema jugoslovenskom rukovodstvu ili uopšte bili prosovjetski nastrojani. Na osnovu prikupljenih podataka među nastavnicima je vršena diferencijacija i svrstavani su u različite grupe u okviru fakulteta ili celog Univerziteta po odnosu prema Partiji i novom režimu. Najčešća podela je bila na pristalice i neprijatelje, ili na članove i simpatizere KPJ s jedne i prikrivene i otvorene neprijatelje s druge strane, ali često su uvedene i kategorije „kolebljivih“, „nepouzdanih“, „aktivnih“ i „pasivnih“ nastavnika, itd.⁸

Takav nadzor i razvrstavanje nastavnika otkrivali su za Partiju nepovoljno ideološko-političko stanje na fakultetima i nepovoljan odnos između broja pristalica i nastavnika koji su smatrani „neprijateljima“ novog režima. Među redovnim profesorima je do kraja 40-ih godina bilo svega dva člana KPJ (Pavle Savić i Dušan Nedeljković), a broj „neprijatelja“ se kretao od 45% do 49%. Kada se posmatraju svi nastavnici (redovni i vanredni profesori i docenti) među njima je 1949. bilo 12,3% članova i kandidata KPJ i 18,3% „neprijatelja“ (stanje je bilo bolje među asistentima – 18,1% partijaca i 16,3% „neprijatelja“ – pošto je ulagan veliki trud da se na fakultete dovede što veći broj podobnih mladih asistenata marksista iz redova studenata).⁹

Nadzor nad ideološko-političkim opredeljenjem univerzitetskih nastavnika je nastavljen i početkom 50-ih godina u izmenjenim uslovima nastalim posle razlaza sa Sovjetskim Savezom, napuštanja dogmatizma, delimične „liberalizacije“ u jugoslovenskom društvu, približavanja Zapadu i pokušaja promene politike vladajuće partije. Iako je tada uočavano da veliki broj nastavnika saraduje u rešavanju školskih i nastavnih pitanja, smatrano je da i dalje deluju pristalice Informbiroa, da je i dalje veliki deo nastavnika „znatan po uticaju i autoritetu“ bio „reakcionaran i neprijateljski nastrojen“ i da „stara buržoaska reakcija“ pojačava aktivnost, formira grupe, povezuje se sa emigracijom i „zloupotrebljava“ novu orijentaciju države i Partije i „demokratizaciju“ zemlje. Pored toga, uočavano je da i sami nastavnici komunisti, čiji broj je vremenom rastao, loše reaguju na „negativne pojave“ na Univerzitetu i sami zapadaju u „sektantstvo“, „karijerizam“, „pasivnost“, „malograđanštinu“, lične sukobe, netrpeljivost i intrige.¹⁰

⁸ AS, fond Komitet za naučne ustanove, Univerzitet i velike škole NRS, f. 6; *Zapisnici i izveštaji Univerzitetskog komiteta KPS 1945-1948*, priredili Momčilo MITROVIĆ i Đorđe STANKOVIĆ, Beograd 1985., 40., 66.-71., 83., 311.-312., *Zapisnici i izveštaji Univerzitetskog komiteta KPS 1948-1952*, (prired. Momčilo Mitrović i Đorđe Stanković), Beograd 1987., 83., 170.-173., 581.-593.

⁹ AS, CK KPS, AP, f. 10; AS, Ministarstvo za nauku i kulturu NR Srbije, f. 9; AJ, 316-46; AJ, CK SKJ, Ideološka komisija, 507, VIII, k. 29; AJ, CK SKJ, Kadrovska komisija, 507, XIII, κ.3/5; D. BONDŽIĆ, *n. dj.*, 238.-250.

¹⁰ AJ, CK SKJ, 507, VIII, I-1/41 (κ-1); Arhiv Josipa Broza Tita (AJBT), Kabinet Predsednika Republike (KPR), II-2/87; Istorijski arhiv Beograda (IAB), fond Gradski komitet (GK), f. 516; *Zapisnici i izveštaji UK SKS 1948-52*, 496.-498., 557.-559.

Cilj i rezultat celokupne ideološko-političke kontrole i diferencijacije univerzitetskih nastavnika bio je uočavanje objektivne situacije na Univerzitetu i formulisanje politike vlasti prema pojedinim kategorijama univerzitetskih nastavnika, naročito onima koji se nisu slagali sa novim režimom. Kao što je rečeno, ta politika je bila pažljiva i određena kompromisom ideologije i potrebe za stručnjacima, ali se u skladu sa konkretnim slučajevima i prilikama, ponekada svodila na oštro delovanje i sprovođenje represivnih mera, tj. uklanjanje politički nepodobnih nastavnika sa Univerziteta. Do najoštrije reakcije je došlo odmah po oslobađanju Beograda, u zimu 1944/45, kada je nekoliko nastavnika fizički likvidirano zbog rada tokom okupacije (Ilija Pržić, Branko Popović, Miloš Trivunac, Jovan Mijušković); potom je u maju 1945. 37 nastavnika uklonjeno sa Univerziteta odlukom Suda časti, a neki su penzionisani i, ukoliko su bili politički aktivni pre ili tokom rata, odgovarali pred sudovima nove države i osuđeni na višegodišnju robiju (Nikola Popović, Lazar Marković, Radenko Stanković, Kosta Kumanudi, itd.).¹¹ Kasnije je do represivnih mera dolazilo u nekoliko navrata, i to u slučajevima kada su pojedinci ili grupe nastavnika svojim političkim delovanjem ugrožavali politički mir na Univerzitetu i van njega i kada je mogla da bude obezbeđena adekvatna stručna zamena u nastavi.

Već 1946. godine sa Pravnog fakulteta je uklonjen profesor Dragoljub Jovanović, koji je kao lider Narodne seljačke stranke, sarađivao sa KPJ u Narodnom frontu, ali i upućivao oštre kritike na račun novih vlasti. Zato je kroz proceduru u fakultetskim organima i uz kampanju partijske i studentske organizacije uklonjen sa fakulteta, a potom izveden na sud i osuđen na višegodišnju robiju. Njegovo delovanje na fakultetu je proglašeno za „neprijateljsko“, a potom su mnogi protivnici nove vlasti na Univerzitetu proglašavani njegovim pristalicama i nazivani „dragoljubovcima“. Iako su u tom periodu u izveštajima partijske organizacije i karakteristikama mnogi nastavnici predlagani za udaljavanje sa Univerziteta zbog „reakcionarnosti“, „nepodobnosti za rad sa studentima“ i „nenaučnih izlaganja i pisanja“, odnosno zbog ideološke nepodobnosti, do kraja 40-ih godina su uklonjeni, prema dostupnim podacima, jedan profesor sa Veterinarskog, tri sa Pravnog fakulteta i tri profesora i jedna asistentkinja sa Medicinskog fakulteta. U međuvremenu, posle izbivanja sukoba sa Sovjetskim Savezom i Rezolucije Informbiroa, iz Partije je, a potom i sa Univerziteta isključeno nekoliko profesora komunista koji su podržali Rezoluciju, bili kolebljivi ili su u nastavi i životu iskazivali prosovjetske stavove. Do prvih izjašnjavanja i kažnjavanja po tom pitanju („zbog moralne i društvene nepodobnosti“ i „izdajničkog držanja“) došlo je već septembra 1948, da bi krajem 40-ih godina nastavnicima „ibeovcima“ na Beogradskom univerzitetu posvećivana sve veća pažnja.¹²

Početak 50-ih godina, u vreme „liberalizacije“ u jugoslovenskom društvu i na Univerzitetu postojali su različiti stavovi o represivnim merama prema nastavnom osoblju:

¹¹ Vidi više u: D. BONDŽIĆ, *n. dj.*, 82.-85.; Момчило МИТРОВИЋ, *Изгубљене илузије. Прилози за друштвену историју Србије 1944 – 1952*, Београд 1997., 114.-138.; Srđan CVETKOVIĆ, *Između srpa i čekića, Represija u Srbiji 1944-1953*, Beograd 2006., 265.-267., 355.-362.

¹² D. BONDŽIĆ, *n. dj.*, 255.-263.-; Srđan Cvetković, *n. dj.*, 183.-185., 284.-288., 335.-339., 517.; *Zapisnici i izveštaji UK SKS 1948-52*, 45.-51.; AS, BU, f. 56, Zapisnici Univerzitetskog saveta; AS, BU, f. 84; AS, fond Ministarstvo za nauku i kulturu NR Srbije, f. 9; AJ, CK SKJ, Kontrolno-statutarna komisija, 507, VII, k-VIII/26. Prema dostupnim podacima, sa Univerziteta su do kraja 40-ih godina kao „reakcionari“ uklonjeni Đura Filipović sa Veterinarskog, Dušan Pantelić, Đorđe Mirković i Milan Vladislavljević sa Pravnog, Dušan Borić, Vojislav Arnovljević, Svetislav Barjaktarović i Milica Bošković sa Medicinskog fakulteta, a kao „ibeovci“ Dušan Dohčević i Milivoje Marković sa Pravnog, Mirko Marković, Đorđe Pejić, Dimitrije Pejović, Milena Janković i Marko Vranješević sa Ekonomskog i Vladimir Spasojević, Jovan Drakulić, Jelena i Milovan Bogdanović sa Poljoprivrednog fakulteta.

uprkos promenama i instistiranju na ideološko-političkoj aktivnosti partijske i studentske organizacije i pridobijanju nastavnika i dalje su postojali predlozi za „otklanjanje slabosti i negativnih pojava“ i „odstranjivanje“ pojedinih „nepoželjnih“ nastavnika penzionisanjem, odbijanjem prilikom reizbora, ili na druge načine. Takvi zahtevi su često postavljeni na sastancima državnih i partijskih organa, ali sve ređe je dolazilo do njihove realizacije.¹³ I zaista, tokom prve polovine 50-ih godina na beogradskim fakultetima uglavnom nije bilo nasilnog uklanjanja „nepodobnih“ nastavnika, s tim što se mora istaći značajan izuzetak Medicinskog fakulteta, na kojem su upravo u tom periodu sprovedene najveće kampanje „čišćenja“ u kojima je sa fakulteta uklonjeno jedanaest nastavnika, istaknutih naučnika koji su smatrani „nepokolebljivim neprijateljima“, „reakcionarima“, „buržoaskim naučnicima“ i „smetnjom za dalji razvoj fakulteta“. Prvo je uklonjen profesor Aleksandar Kostić, istaknuti histolog i seksolog, jedan od osnivača fakulteta, koji je smatran najvećim „neprijateljem“ na Univerzitetu još od 1945. Pošto nije bio spreman na kompromise sa novom vlašću, a smatrano je i da oko sebe organizuje „reakciju“, marta 1952. je prevremeno penzionisan, uz niz neprijatnosti i zabrana. Sledeće godine partijska i studentska organizacija na fakultetu i studentska štampa započeli su organizovanu kampanju protiv nekoliko nastavnika, tzv. „kluba trinaestorice“, koji su optuživani kao „reakcionari“ i moralno diskvalifikovani za rad sa studentskom omladinom. Pod takvim pritiskom, fakultetski i državni organi su tokom 1953. i 1954. uklonili iz nastave deset nastavnika i asistenata.¹⁴

Tako je „čistkom“ na Medicinskom fakultetu zaokružen proces represivnog delovanja vlasti prema nastavnicima Univerziteta u prvoj posleratnoj deceniji, ispunjenoj sukobima i otporima, tokom koje je iz nastave iz ideološko-političkih razloga uklonjeno preko trideset uglednih stručnjaka i predavača. Treba reći da je, osim pojedinaca koji su odgovarali pred sudom i snosili pravne posledice (Dragoljub Jovanović), većina uklonjenih ili penzionisana ili nastavila sa radom u drugim ustanovama van Univerziteta i postigla značajne uspehe u karijeri (recimo, V. Arnovljević je već 1950. postao dopisni a 1955. redovni član Srpske akademije nauka), iz čega se može zaključiti da je vlastima bilo najvažnije da ih ukloni iz osetljive univerzitetske sredine i spreči njihov ideološko-politički uticaj na studentsku omladinu.

Pored represivnog delovanja, komunistička vlast je tokom prve posleratne decenije konstantno težila da ideološko-političkim radom i pritiskom menja političke stavove univerzitetskih nastavnika i pridobija ih za svoju politiku. Ovo se pre svega odnosilo na tzv. „kolebljive“ nastavnike, kojih je po partijskim analizama bilo mnogo na svim fakultetima. Njih je trebalo „prevaspitati“, odnosno ideološko-političkim i agitaciono propagandnim radom „izmeniti im stara shvatanja i navike“, upoznati ih sa teorijom marksizma-lenjinizma i ciljevima socijalističke izgradnje, ubediti ih da napuste „pozicije buržoaske nauke“ i prihvate marksizam kao „jedino pravilan pogled na svet“. Istovremeno, trebalo ih je uključiti u društveno-politički i kulturni život i izgradnju socijalizma kao aktivne i lojalne članove društva.¹⁵

¹³ AJ CK SKJ, 507, VIII, I-1/41 (κ-1) i VIII, II/2-b-65 (κ-1); IAB, GK, f. 516; AJBT, KPR, II-2/87.

¹⁴ AS, Medicinska velika škola (MVŠ), f. 28; AS, MVŠ, f. 29; AS, MVŠ, f. 33; IAB, GK, f. 363; *Народни студент*, бр. 5, 26. март 1952, 2; *Исто*, бр. 19, 29. октобар 1953, 1; *Исто*, бр. 20, 4. новембар 1953, 3. Октобра 1953. su uklonjeni profesori Ilija Dimitrijević, Milan Prica, Milan Fotić, docent Milivoje Milošević, Vandel Tasić, Nikola Mirjanić i asistent Nikola Maksimović, a tokom 1954. Smilja Kostić-Joksić (supruga Aleksandra Kostića), Laza Stanojević i Mitar Mitrović.

¹⁵ Ljubodrag DIMIĆ, *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952*, Beograd 1988., 103.-107.

Ideološki i propagandni pritisak na nastavnike je vršen na razne načine: preko aktivnosti partijske organizacije na Univerzitetu (posebno nastavničke ćelije), preko studentske organizacije, dnevne štampe, državnih organa, itd. Partijska organizacija nastavnika na Univerzitetu je vremenom brojčano rasla i tokom 1954. došla do 386 članova, ali u njenom radu su postojali stalni problemi. Pre svega, činili su je uglavnom mlađi nastavnici i asistenti sa malim uticajem, a u radu je bilo mnogo grešaka i pogrešnog pristupa – od „sektašenja“ i preteranog pritiska na nastavnike nekomuniste, do pojave „sitnoburžoaskih shvatanja“, „pasivnosti“, „intriga“, sukoba i „zloupotrebe“ demokratije i slobode mišljenja početkom 50-ih godina.¹⁶ Značajan problem je predstavljala i prezauzetost nastavnika komunista koji zbog obaveza u Partiji i društveno-političkom vannastavnom radu nisu stizali da kvalitetno odrađuju svoje nastavne obaveze i da se stručno usavršavaju. To je nagnalo Agitprop CK KPJ (Milovana Đilasa) da još juna 1947. reaguje i zatraži da se „ideološko-politički uzdignuti kadrovi rasterete“ i da im se rad na nauci i stručnom usavršavanju odredi kao „glavna partijska obaveza“.¹⁷

Posebnu ideološku i propagandnu ulogu je imalo Udruženje univerzitetskih nastavnika, osnovano juna 1946, čiji osnovni zadatak je bio da „prevaspitava“ nastavnike, da podiže njihov ideološko-politički nivo, upozna je javnost sa njihovim stavovima po raznim društveno-političkim pitanjima, da se bori za „idejnu čistotu nastave“, itd. U suštini, Udruženje je predstavljalo transmisiju Partije i partijske politike među univerzitetskim nastavnim i pomoćnim nastavnim osobljem. U početku je Udruženje bilo neaktivno i stalno kritikovano od strane partijskih organa, ali krajem 1948. posle izbijanja sukoba sa Informbiroom i Sovjetskim Savezom i odluka Petog kongresa KPJ da se pojača ideološko-politički rad, intenzivirana je i njegova aktivnost. Novembra 1948. godine pokrenut je list „Univerzitetski vesnik“ kao glasilo Udruženja, koji je uz brojne teškoće izlazio sve do 1956. i predstavljao tribinu za političko izjašnjavanje nastavnika i za predstavljanje zvanične partijske politike po raznim pitanjima značajnim za Univerzitet i nastavno osoblje. Od 1948. Udruženje je organizovalo kurs marksizma-lenjinizma na kojem je nastavnike trebalo upoznati sa osnovnim stavovima ove ideologije, kao i brojna predavanja i seminare na kojima su državni funkcioneri i nastavnici predstavljali partijsku politiku po raznim tekućim pitanjima unutrašnje i spoljne politike, privrede, društva, kulture, nauke i umetnosti. Ispočetka je vođena stroga evidencija posećivanja kurseva i predavanja i kritikovani su pojedinci koji su izostajali, da bi početkom 50-ih godina „liberalizacijom“ partijske politike postalo jasno da takvi oblici ne odgovaraju intelektualcima na Univerzitetu, da treba pribeći fleksibilnijim metodama, tako da je veća pažnja posvećivana otvorenim partijskim sastancima, diskusijama i debatama, kulturno-umetničkom, društvenom i svakodnevnom životu nastavnika i asistenata. Rad Udruženja je dopunjavan i radom sindikalnih podružnica, a računalo se i na individualni rad pojedinaca komunista sa nastavnicima i asistentima.¹⁸

¹⁶ *Zapisnici i izveštaji UK SKS 1945-48*, 119., 232.-233.; *Zapisnici i izveštaji 1948-52*, 499.-500., 554.-558.; IAB, GK, f. 357; IAB, UK, f. 516.

¹⁷ *Zapisnici i izveštaji UK SKS 1945-48*, 119, 246-247; IAB, GK, f. 357; IAB, UK, f. 516.

¹⁸ AS, BU, f. 139; IAB, UK, f. 41; *Zapisnici i izveštaji UK SKS 1945-48*, 53-54; *Годишња скупштина Удружења универзитетских наставника*, Универзитетски весник, бр. 40-41, 26. децембар 1950, 1; *Годишња скупштина Удружења универзитетских наставника*, Универзитетски весник, бр. 74, 29. децембар 1952, 1; *Из извештаја Удружења универзитетских наставника*, Универзитетски весник, бр. 87, 26. јануар 1954, 2; D. BONDŽIĆ, *n. dj.*, 265.-269.

Pored toga, vremenom je sve veća pažnja posvećivana brizi o materijalnom položaju nastavnika. Pored povećavanja redovnih prinadležnosti, uvedene su različite nagrade i stimulansi, obezbećivana materijalna pomoć u novcu ili raznim sredstvima za najugroženije, davani dodaci za nabavku literature, za opasnost na poslu, za prekovremeni rad i broj ispitanih studenata, itd. Novčane nagrade i razna odlikovanja i priznanja davali su državni organi najistaknutijim nastavnicima u nastavi i društvenom životu, uglavnom pristalicama i simpatizerima, ali često i onima koji su smatrani neprijateljima, pa i nekim koji su kažnjavani. Time je davan stimulans za rad, podsticano pridobijanje „kolebljivih“ nastavnika i ubrzavana njihova integracija u novi društveno-politički poredak. Vremenom je posvećivana i sve veća pažnja i veoma teškom pitanju stambenog obezbeđenja nastavnika, pošto veliki broj njih nije imao rešeno to pitanje, koje je uopšte u Beogradu tih godina predstavljalo veliki problem. Vlasti su preko Univerziteta obezbeđivale nastavnicima stanove, a zatim su pravljene i planovi za sistematsko rešavanje tog problema.¹⁹

Na kraju, treba reći da je Partiji bilo jasno da bi problem političkog opredeljenja univerzitetske elite bio najefikasnije rešen stvaranjem mladog marksističkog kadra i dovođenjem na fakultetske katedre politički podobnih asistenata i nastavnika iz redova studenata ili iz privrede, tako da je to od početka bio jedan od primarnih ciljeva Partije. Međutim, taj proces je teкао sporo i uz velike teškoće. Na Petom kongresu je konstatovano da u tom pogledu nisu postignuti značajniji rezultati, čak je primećeno i da tzv. „reakcionarni, buržoaski, stari“ profesori toj aktivnosti poklanjaju mnogo veću pažnju i imaju više uspeha, namećući svoje kandidate za asistentska mesta. Problem je, pored lošeg materijalnog položaja i velikih zahteva nastavno-naučnog rada, predstavljala i pomenuta činjenica da Partija sebi naklonjene kadrove opterećuje društvenim i partijskim obavezama, oduzimajući im vreme za rad na nauci. Ipak, vremenom je na fakultetske katedre dolazio sve veći broj mladih nastavnika, koji su prihvatili bar formalno marksistički pogled na svet, ponekad ga primenjivali u struci i uklapali se u novu situaciju i sistem koji je gradila Partija.²⁰

Tako su se do sredine 50-ih godina svi pomenuti procesi na Univerzitetu, koje je diktirala i usmeravala KPJ prilagođavajući ih aktuelnim društveno-političkim prilikama i stanju na Univerzitetu, slili u jedan koji se može nazvati integracija, pomirenje ili obostrani kompromis. Represijom su sa Univerziteta i iz nastave uklonjeni najaktivniji, nepomirljivi „neprijatelji“ koji su mogli „negativno“ da utiču na studente. Jedan deo „kolebljivih“ nastavnika je ideološko-političkim pritiskom, ako ne „prevaspitan“ i „pridobijen“ za novu ideologiju i režim, ono bar nateran na mirenje sa situacijom koja se posle otpora pritisku Sovjetskog Saveza stabilizovala i kretala ka izgradnji i učvršćivanju novog društveno-političkog sistema. Na takvo pomirenje su bili primorani i brojni nastavnici na koje ideološki rad nije ni malo delovao, već su čvrsto ostajali na svojim ideološkim pozicijama, ali su jednostavno prihvatili novi sistem i pravili kompromis sa njim. Istovremeno, veliki broj starijih, najuglednijih i na marksizam najotpornijih nastavnika je tokom 50-ih godina odlazio sa stručne i životne scene, a njihova mesta su zauzimali novi, mlađi nastavnici, ne uvek marksistički orijentisani, ali uglavnom integrisani u novi sistem i pomireni sa

¹⁹ D. BONDŽIĆ, *n. dj.*, 270.-282.

²⁰ *Zapisnici i izveštaji UK SKS 1945-48*, 26., 119., 246.-247.; *V kongres KPJ*, Beograd 1948., 296.-299.

novim režimom. To je bio kompromis, koji je svima donosio korist – i Partiji, i državi, privredi, i studentima, i nastavnicima marksistima i onima koji su i dalje ostajali na pozicijama tzv. „građanske“, „idealističke“, „buržoaskе“ nauke.

Rezime

Odnos komunističke vlasti prema profesorima Beogradskog univerziteta tokom prve decenije posle Drugog svetskog rata bio je uslovljen ideološkim postavkama Komunističke partije i njenim neprikosnovenim položajem u jednopartijskom sistemu, ali i konkretnim političkim i društveno-ekonomskim uslovima i interesima Partije i države. Komunistička partija je bila nepoverljiva prema univerzitetskim profesorima, kao i prema intelektualcima uopšte, smatrajući ih „reakcionarima“, „neprijateljima“ i „slugama buržoazije“ i „predratnih režima“. Isto tako, i profesori su bili suprotstavljeni ideološkim stavovima i političkoj praksi komunizma, tako da je među njima bilo veoma malo pristalica, a još manje članova Partije. Istovremeno, univerzitetska elita je bila neophodna novoj vlasti za školovanje novih visokoobrazovanih stručnjaka za sve oblasti društvenog i privrednog života, pa joj se moralo pristupati oprezno i izdiferencirano. Tako su, pored stalne kontrole života i rada, povremeno vršene represivne mere nad neposlušnim i neprijateljski nastrojenim nastavnicima, ali su kontinuirano činjeni i naponi da se ideološkim pritiskom „prevaspita“ i materijalnim povlasticama „pridobije“ veliki broj kolebljivih i neutralnih pojedinaca, u čemu su od početka 50-ih godina postizani sve veći rezultati. Pored toga, tokom 50-ih godina je došlo i do porasta broja marksistički orijentisanih nastavnika, kao i do mirenja većine nastavnika sa postojećom društveno-političkom situacijom i integracije u sistem, koji je posle sukoba sa Sovjetskim Savezom pokazao čvrstinu, ali i sposobnost da se barem delimično menja i prilagođava novim uslovima.

KOMMUNISTISCHE HERRSCHAFT UND HOCHSCHULLEHRER DER UNIVERSITÄT BELGRAD 1945–1954

Zusammenfassung: In dieser Arbeit analysiert und summiert der Autor die Grundrichtungen und Ergebnisse der Staats- und Parteipolitik in Bezug auf die Hochschullehrer in Belgrad in den ersten Jahrzehnten nach dem Zweiten Weltkrieg. Neben der ständigen Kontrolle und detaillierter Überwachung ihres Lebens und ihrer Arbeit wurden gelegentlich auch repressive Maßnahmen gegen ungehorsame und feindselige Lehrkräfte durchgeführt. Es wurden aber auch kontinuierliche Anstrengungen unternommen, um viele unentschlossene und neutrale Personen zu „gewinnen“ und „neu zu erziehen“. Seit Anfang der 1950er Jahre wurden immer „bessere“ Ergebnisse erzielt.

Schlüsselwörter: Universität Belgrad, Kommunistische Partei Jugoslawiens, Überwachung, Repression, „Neuerziehung“, Kompromiss

Literatura

Dragomir BONDŽIĆ, *Beogradski univerzitet 1944 – 1952*, Beograd 2004.

Srđan CVETKOVIĆ, *Između srpa i čekića, Represija u Srbiji 1944-1953*, Beograd 2006.

Ljubodrag DIMIĆ, *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952*, Beograd 1988.

Момчило МИТРОВИЋ, *Изгубљене илузије. Прилози за друштвену историју Србије 1944 – 1952*, Београд 1997.

Момчило МИТРОВИЋ – Ђорђе СТАНКОВИЋ (prir.), *Zapisnici i izveštaji Univerzitetskog komiteta KPS 1945-1948*, Beograd 1985.

Момчило МИТРОВИЋ – Ђорђе СТАНКОВИЋ (prir.), *Zapisnici i izveštaji Univerzitetskog komiteta KPS 1948-1952*, Beograd 1987.

Ђорђе СТАНКОВИЋ, *Народна студентска омладина (Савез студената) 1945-1952, Студенти и Универзитет 1914-1954*, Београд 2000.

DESNIČINI SUSRETI
2009.
Zbornik radova

Uredili

Drago Roksandić
Magdalena Najbar-Agičić
Ivana Cvijović Javorina

 press

Filozofski fakultet u Zagrebu
Zagreb, 2011.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI

sv. 4

Nakladnik

Sveučilište u Zagrebu,
Filozofski fakultet,
Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
FF-press

Za nakladnika

Damir Boras

Uredili

Drago Roksandić
Magdalena Najbar-Agičić
Ivana Cvijović Javorina

Recenzent

Velimir Visković

*Tiskanje ove knjige potpomoglo je
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske*

Fotografija na naslovnici

Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

Copyright © 2011., Filozofski fakultet, FF-press, Zagreb

ISBN 978-953-175-400-2

DESNIČINI SUSRETI 2009.

Zbornik radova

Drago Roksandić, Magdalena Najbar-Agičić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)

Nakladnik

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

Zagreb, Ivana Lučića 3

tel. 01/6120-111; faks. 01/6156-879

e-mail: info@ffzg.hr

www.ffzg.unizg.hr

Izvršni urednik

Boris Bui

Grafička oprema

Ivanka Čokol

Marko Maraković

Boris Bui

Lektura i izrada kazala

Jadranka Brnčić

Idejno rješenje naslovnice

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje naslovnice

Ana Pojatina

Tisak i uvez

Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina

rujan 2011.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 777553.

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

DESNIČINI SUSRETI
2009.

Zbornik radova

Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
MAGDALENA NAJBAR-AGIČIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA